

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ

Повсякдення російсько-української війни: усна історія

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.035>
УДК 94(477.51-22Ягідне):355.48(470:477) «2022»

«НЕ СТРІЛЯЙТЕ ТІЛЬКИ В СИНА»: ОКУПАЦІЯ с. ЯГІДНЕ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ — СВІДЧЕННЯ З ПІДВАЛУ (3—30 березня 2022 р.)

Інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин

Мета — доповнення свідченнями очевидців джерельної бази про російські воєнні злочини в Україні, зокрема щодо окупації та масових знущань загарбників над мешканцями с. Ягідне Чернігівського р-ну й людьми, котрі в пошуках порятунку від війни виїхали з обласного центру. Евакуювавшись в Ягідне, респондентка разом із 3-річним сином потрапила в підвал школи, в якому окупанти впродовж 27 днів утримували 360 осіб. Основним **методом дослідження** стало інтерв'ювання інформантки за попередньо розробленим питальником, який дозволив зафіксувати стратегії виживання людей у період окупації села, здійснити фіксацію злочинів, скоєних російськими солдатами проти мирного населення. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу усної історичної оповіді про умови окупації с. Ягідне, перебування людей у замкненому підвальному приміщенні, порушення їхніх прав щодо забезпечення базових потреб у сні, харчуванні, свіжому повітрі, гігієні, похованні померлих. **Висновки.** Зафіксовані свідчення становлять важливу частину джерельної бази новітньої історії України, яка охоплює особливості життєзабезпечення та повсякдення цивільного населення Чернігова й області. Зібрані матеріали можуть слугувати додатковою доказовою базою щодо масштабів учинених окупантами злочинів та бути використаними під час майбутніх судових розглядів.

Ключові слова: *війна Росії проти України, усна історія, окупація, стратегії виживання, воєнне повсякдення, Чернігівщина, с. Ягідне.*

Цитування: «Не стріляйте тільки в сина»: окупація с. Ягідне на Чернігівщині — свідчення з підвалу (3—30 березня 2022 р.) (інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин). *Український історичний журнал*. 2023. № 5 (572). С. 35—49. <https://doi.org/10.15407/ukristj.568.05.035>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 5 (572)

Щодня російська армія вчиняє на території України сотні злочинів, про які часто стає відомо лише після деокупації. Звірства загарбників шокують навіть тих, хто був свідком Другої світової. Порушуються всі норми міжнародного права щодо ведення війни, наведені, зокрема, в Римському статуті, яким керується Міжнародний кримінальний суд [1]. На Київщині уособленням свавілля та небаченої жорстокості росіян стало місто Буча, на Чернігівщині — невеличке село Ягідне, що знаходиться за декілька кілометрів від обласного центру по Київській трасі.

Впродовж 27 днів (із 3 по 30 березня 2022 р.) окупанти утримували в підвалі сільської школи 360 осіб (віком від 1 міс. до понад 80 років) — у замкненому просторі, без свіжого повітря та елементарних засобів для існування. Задуха, померлі поруч люди, яких певний час навіть забороняли ховати (або штучно створювали умови, за яких похоронити небіжчиків було неможливо), видряпаний на дверях календар, що допомагав не збожеволіти, втративши лік часу, списки померлих обабіч «дверей-календаря», постійний страх бути замордованим, розлученням із дитиною або вивезенням до Російської Федерації, підбирання зі смітника цвілого хліба, очі голодних дітей, які у ХХІ ст. змушені були відкладати «печенька» «на завтра», якого могло й не бути... Це той далеко не повний перелік випробувань, які довелося пережити людям в очікуванні визволителів — бійців Збройних сил України.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian]
[Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 28.05.2023)].

Катерина ЛИТВИН

кандидатка історичних наук,
заступниця начальника — начальниця відділу туризму та промоції міста,
управління культури й туризму Чернігівської міської ради (Чернігів, Україна)
litvinkateryna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0359-2449>

Катерина ЛУТВИН

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Deputy Head — Chief of Section Tourism and City Promotion,
Department of Culture and Tourism Chernihiv City Council (Chernihiv, Ukraine)
litvinkateryna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0359-2449>

* * *

К. А.: Розкажіть, будь ласка, де ви були на момент повномасштабного вторгнення Росії в Україну?

Н.: 24-го (лютого 2022 р. — К. А.) зранку, коли почули вибухи в місті Чернігові, я зі своєю сім'єю виїхала до знайомих в Ягідне (село у Чернігівському р-ні — К. А.). Чому в Ягідне ми поїхали? Тому що [...] ми вже бачили, що щось назріває. Знали, що війська російські стоять, десь таки не хотілось вірити, але ми вже десь, десь такі погані думки у нас були... З чоловіком ми говорили, що у випадку, коли що, чоловік залишається тут, а я дитину в будь-якому випадку, мені треба спасти свою дитину. Тому ми виїхали до знайомих в Ягідне. І ще якийсь таке було, надія була, що це почалось в четвер 24-го, якась надія, що, можливо, за вихідні вирішиться. Тобто почекаєм, якщо що повернемося, і далі будемо... Якщо щось назріє вагоме, то я дитину буду вивозити вже за кордон. Ну, такі в нас були плани. Тому ми виїхали 24-го в село Ягідне до знайомих [...]. Тривога у мене була [...]. Чоловік мене заспокоював, казав, що да не може, XXI століття, це взагалі — ні. А в мене була в середині тривожність, можливо, тому що я мама.

К. А.: Коли у вас з'явилася ця тривога?

Н.: Ну, десь, можливо, за місяць. Більш-менш, за місяць. Тому що заходиш, наприклад, в ось ці соціальні мережі, десь хтось виставляє якісь фото: там ешелон танків, там їдуть, везуть техніку, ось таке. Ця соціальна інформація якась нас і лякала по суті [...].

К. А.: Чи готували ви тривожну валізку?

Н.: Я готувала, тіки збрала дитячі речі. [...] В валізу я поклала речі такі, які будуть зручні в дорозі, десь при пересуванні дитини. Це обув була, спортивний одяг, шапка і медикаменти дитячі. Це все, що я склала. Більш нічого. [...] 24-го (лютого — К. А.), коли прокинулась, чоловік із дитиною у мене ще спали, я готувала сніданок і збиралася на роботу іти. Я відкрила вікно і почула якийсь вибух такий. Я не придала цьому значення. Я подумала, що це впала моя дитина с кроваті. Я пішла в спальню, подивилась — ні, все спить, сплять вони, все добре. Потім дзвонить телефонний дзвінок, зателефонувала мама мого чоловіка, і каже, що, Чернігів бомблять. Я розбудила чоловіка і кажу, що наступило... Він каже, що збирай дитину, я зараз автомобіль пригоню і виїдемо з міста, дитину вивеземо з міста. І ми виїхали. Поки він пішов за автомобілем, я там накидала речей малому. В хаосі такому я даже не пам'ятаю, як я кидала ці речі, і ми поїхали в це Ягідне [...].

К. А.: На який період ви планували виїзд?

Н.: Ну, я оце на вихідні, чотири дні чомусь, ця дата — чотири дні, за вихідні повинно щось вирішитись. Четвер, п'ятниця, субота, неділя. Тобто ці чотири дні, були такі відчуття.

К. А.: Чи є у вас родичі, які пережили Другу світову війну?

Н.: В живих у мене наразі нема дідусів, які пережили, і бабусь. А раніше у мене були, так, дідусь. Він воював, дійшов до Берліна і, коли я була маленька,

то він розказував, як вони переживали. Бабуся переживала. Казала, як танки їхали, як вона ховалась десь там в посадках. Тобто я це просто слухала, но я ніколи не могла уявити, що я буду сама особисто свою дитину... У ХХІ столітті таке переживати... І я це вже згадувала ці слова, коли вже сиділа там у підвалі, коли нас тримали у полоні. Тоді я вже це згадувала.

К. А.: Коли до вас зрештою прийшло усвідомлення, що війна таки почалася?

Н.: Коли я зрозуміла? Коли нас 5 березня під дулом автомата вели в школу, ми не знали, куди нам йти. Сказали йти до лісу. Там школа, біля лісу. І коли ми йшли по вулиці, я бачила під кожним подвір'ям вкопані, багато... Їх сотні були, цих російських солдатів: тувинців, бурят, якут. Вони всі на одно мені обличчя, неслов'янської зовнішності. І вони сиділи під кожним двором, обкопані були і з автоматами, їхня російська техніка. І коли я бачу, що людей зганяють, тоді я зрозуміла, що це да, тобто — це війна.

К. А.: Коли окупанти зайшли в Ягідне?

Н.: Вони зайшли 3 березня десь о пів четвертої вечора. Тобто після 15:00. Я пам'ятаю, ми пообідали чи повечеряли, у нас якось так плавно вийшло. Ми все одно були в тривозі, тому що ми ж чули, як літають на Чернігів, авіа летить, самольоти. Тому ми швиденько намагалися до коли потемніє поїсти, тому щоб не включати (світло — *К. А.*). Ми пообідали-вечеряли, як сказати, і десь без двадцяти чотири, десь так, я була в кімнаті, там, де дитина прокинулась. Я відкривала вікно, щоб провітрити кімнату, і я почула чергу пострілів, автоматів. І я зрозуміла, що ці постріли ось тут вони, поруч. Я схопила дитину, і були зі мною батьки чоловіка. Я кажу, що я побігла з дитиною в погріб. Вони кажуть: «Біжи, бо стріляють, десь тут і поруч!». Тобто іде стрільба. Я спустилась. Буквально через три хвилини спускається мати чоловіка і каже, що біля нашого двору, навпроти, стоїть танк з російськими солдатами. Я кажу: «Як?!...».

А напередодні я з чоловіком ще говорила. Чоловік мій нас відвіз і повернувся в ТРО з перших днів. Тобто ми ще тримали зв'язок, і напередодні, як вони зайшли 3-го числа, у мене була якась тривожність, от незвична. Я не можу тобі об'яснити. Він мене заспокоїв, що, Н., не переживай, тобто вони (окупанти — *К. А.*) йдуть з тієї сторони, тут ми їх тримаєм, а отуди вони не підуть, тому що два мости, мости підірвуть, вони не дійдуть. А вони як зробили — вони обійшли, де, це вже потім, як ми дізнались, вони там, де Слабин, ото Золотинка. Вони кинули десь там понтони, і вони з тієї сторони обійшли. З ліса вони, вже потім селяни казали, що зайшли, бо я ж не бачила. Ми вже побачили, що ось вони. Тобто ми їх чекали, боялися, що вони підійдуть зі сторони Чернігова, Іванівки, Количівки, Шестовиці, а вони зайшли з іншої сторони, зайшли. Ну, я кажу: «Як вони стоять?». «Ну, так, — каже, — стоять». І потім батько ще спустився до нас у погріб, а в будинку залишились дві бабусі. Батько спустився, і ми чуємо, що вони вже ось, в нас у дворі розмовляють. І зрозуміло, що ми чуєм, там скло полетіло, там вітражні такі двері. Ми сидим такі в погребі, відкрили погріб. Перше, що я побачила, їх там чоловік

4—5, вони всі — гарна екіпіровка в них. Гарна. Тобто люди, я не можу сказати «професіонали», бо я не спеціаліст, но це не просто так [...]. Вони екіпіровані дуже гарно були, з автоматами. Вони на нас навели автомат, почали хто по-своєму говорить, хто на російській: «Виходім! Виходім!». Я з дитиною вийшла, вони наставили автомат, я кажу: «Не стріляйте тільки в сина». Вони сказали: «Спускайтесь». А батька залишили [...]. Нас перевірили, забрали телефон, потому що малеча був з телефоном. Забрали телефон, він начав плакати, мене з мамою, з дитиною спустили в погріб, а батька забрали [...]. Батька чоловіка забрали, ми не бачили, ми тіки чули: «В землю його давай!». Там чи роздягали, допитували. Ми так тіки мовчки сиділи, обнялися з мамою. Потім кинули батька в погріб. Ну, все. Потім бабусь спустили. Бабусі, як виявилось вже потім, сказали, ми встигли в погріб, а бабусі не встигли. Вони злякались і закрились зсередини. А так як вітражні вікна, то вони кажуть, що вони зайшли, їх багато було. Вони заїхали, хто бетеером, забор вивалили, інші стояли біля дверей. Один казав: «Відкривай!». А бабусі злякались [...]. Вони (бабусі — К. А.) не могли відкрити, тому вони (російські солдати — К. А.) виламали ці двері. Ну, і спустили нас всіх в погріб. І підперли нас. Закрили, і ще чимсь підперли, я пам'ятаю.

А потім ми так просиділи в цьому погребі дві доби [...]. Без світла. Вони дали один свій сухпайок. Один. Нас там було: наша сім'я, оце, була, потім кілька ще чоловік, вони десь на вулиці їх спіймали, місцевих мешканців, там хто вийшов, тому що там в магазин хто вийшов. Погріб маленький, нас там скинули, напевно, чоловік 10 було. Ну, 9—10, я вже не помню... Так десь. І вони дали один сухпайок на всіх. Ну, зрозуміло, що ми його не їли, тому що воно холодне, воно ніяке. Дитина захотіла на туалет. Я попросилась, кажу, що можна горщик принести мені? Він каже: «Виходь, тільки одна». Я вийшла. Він каже: «Бачиш?». Дістав цю гранату Ф-1 і каже: «Бачиш цю гранату?». Я кажу: «Так». Він каже: «Ти щяс будеш іти в будинок і мені щось не сподобається, як ти йдеш, я кину цю гранату там, де твій син, в погріб» (*тремтить голос*). Я зайшла в будинок, а їх там чоловік тридцять. Тувинців. Це було вже так темно, воно ж світла не було, там чоловік тридцять, не знаю, їх дуже багато... Від шоку я навіть забула, де той горщик знаходиться. Я говорю: «Підсвіти, бо не бачу, де горщик». Знайшла той горщик, забрала [...].

На наступний день я попросила, кажу, що я там кашу варила напередодні манну дитині, принесіть, будь ласка, в каструлі. Вони принесли, вона холодна, дитина так її не їла, тому що всі були в шоці, в стресі. Певно в стресі воно їсти не хотілося нічого.

А 5-го березня... Це, получається, вони зайшли 3-го (березня — К. А.) після обід, а 5-го десь в обід нам сказали йти до цього, до школи всім. Один кричить: «Бігом! Бігом!». Один, правда, сказав: «Візьми дитині необхідне». І дав можливість. Я зайшла в будинок і взяла необхідне, що дитині: ці ж ліки, що я брала, і речі. Сумку з речами, дитячі я взяла. Документи я нічого не взяла. Все так залишилось у будинку. І нас оце, коли ми вийшли з будинку,

перший раз побачили, вийшли на вулицю в селі, тоді я побачила, що багато танків стоїть, багато машин їхніх оцих, багато тувинців, бурят, не нашої, ну, неслов'янської зовнішності. Всі з автоматами і з якимись, зброєю, і бачу, що люди отсюда і отсюда йдуть. Під дулом автомату. Ідуть люди, хто з речами. Зганяють-зганяють... Пішли до школи, ніхто нам не пояснював, хто і що. Сказали спуститися в погріб. Ну, там такий підвал у них, типу, як спортивний зал, і він як цокольний, такого плану. Тобто вікна вони наполовину в принципі були. Але вікна ті забили, темно там було. І давай розміщатись. І тобто в їх школа, я так зрозуміла (я просто не місцева), я так зрозуміла, що будинок двоповерховий, великий. На одну половину у них — школа, на одну половину — дитячий садок. І тобто вони стільці, лавки, я так зрозуміла, що з школи, парти оце такі, стільці, позносили, і люди сідали отак, сідали, сідали, сідали... Нас посадили, там хто сів, хто стояв, і ми думали, може, що розкажуть. Якась надія була, що вони нас не будуть тримати. Тому що у мене була надія, що нас не будуть тримати, тому що я бачу, що багато дітей. Тобто, село саме невеличке, там п'ять вулиць, там місцевих дуже мало, але якось так бачу, що багато дітей, напевно, такіє, що і з міста Чернігова їхали. Багато хто їхав — хто до знайомих, хто до родичів. І так вийшло, що багато дітей було. Я думала, що, може, якась гуманність є... Там дітки, по півтора місяці було наймолодшій дівчинці. І день якось так протримали.

Місцеві там самоорганізувались і попросились у нього (тобто в селі, де це зайшли, було, тувинці, буряти, а оце в школі в самій і за школою в лісі були слов'янської зовнішності). І хтось там, їхній офіцер, чи я не знаю, наші місцеві з села Ягідне підійшли до нього і спитали, чи можна самоорганізуватись, щоб кухню якось (зробити — *К. А.*). Вони сказали, що можна. І вони на вулиці зробили таку... Тобто день ми посиділи нічого не готували, і розумієм, що нас не випускають, і дітки маленькі, надо щось готувати. І вони так попросились, що дали можливість сходити додому, але ж не самим, а під супроводом, взяти, я так розумію, якісь харчі. Ну, і самоорганізувались, і оце готували їжу.

К. А.: Тобто вони дозволяли виходити й на вулиці готувати?

Н.: Да, дозволяли виходити, готувати, але виходили тіки ті, що... Ну, бували такі дні, що дозволяли... Як вони казали: «Виходьте!». Вони спочатку... Яка в них була позиція: «Ми вас тут не тримаєм». Тобто перші дні. Ну, йдїть... Але ж ми розуміли: що «йти»? Вони, як сказати, вони — вездє. Куди йти? І снайпера стоять. Тобто якщо хтось застрелить, то вони не відповідають за це. Тобто вони якби сказали: «Йдїть», і при тому зразу відповіли: «Ми не будєм відповідати». Тобто якщо там застрелять чи підірветься... Тобто вони дали понять, що ми заложники ситуації [...].

Випускали вони нас в 7 год. ранку. На ніч вони нас підпирали. В 7 год. ранку вони нас відкривали. На території школи у нас був туалет десь три на чотири місця. Там жіночий і чоловічий [...]. Там було у нас до 360 чоловік плюс-мінус. І, зрозуміло, що всі хочуть в туалет зранку. І черга така стояла в той туалет! І коли ми стояли в туалет, починалась стрільба. Воно летіло і баха-

ло, і осколки, і були в нас і поранені. Тобто вийти начебто й дозволяли, але ми боялися, тому що дійсно були прильоти, дійсно. І вони самі так могли стріляти із лісу, так лякати. Ми лишній раз не виходили. А в основному ті, хто готував там, були біля входу, там кухню таку зробили.

Якщо, наприклад, якийсь там бій був, то ми вже потім зрозуміли, якщо вони втрачали там якогось командира чи офіцера, то вони дуже були злі і взагалі нас не відкривали. Могли день взагалі не відкривати: ні їсти, ні в туалет. У нас були відра, були переповнені. Люди похилого віку під себе ходили, бабусі. Вентиляції не було. Маленькі дітки, ну, зрозуміло, там всіх у нас уже почали бронхіальний кашель страшенний був, тому що без повітря, і весь цей сморід, це люди просто... Пугали вже дні. Щоб не пугати день (окупації — К. А.), то люди на стінках викарбовували, вицарапували чимсь який день був. Багато чого ми пережили, просто я зараз сиджу, не все можу так згадати...

К. А.: Чим доводилося готувати дітей?

Н.: Діти що їли? Хто що з дому взяв, коли йшли, у кого щось залишилось, оте і їли діти. А у кого не було, то і не їли, просили: «Будь ласка!». Хтось поділився, там, такого плану [...]. Якщо, наприклад, коли ми йшли, а нам сказали, що це надовго, то запасіться харчів, то зрозуміло, що ми взяли б щось. Але нам нічого не сказали, ми нічого не взяли взагалі. Можливо, іншим інші солдати зайшли і сказали: «Візьміть їсти!», то інші, може, і взяли. У кого хто що з перших днів, хто що взяв, то й було. А скільки раз дозволяли готувати їсти? Зранку, два рази готували, зранку і після обід починали. Бувало таке, що один раз тільки дозволили, бувало таке, що взагалі не дозволяли. Не випускали і не пояснювали чому.

К. А.: Як діти поводитися в ті дні, коли підвал був зачинений?

Н.: Діти плакали, кричали, ну, вони свою... Вони не розуміли. У мене дитина, наприклад, три з половиною роки, він казав, що, мамо, пішли додому. Я йому пояснювала, що ми не можемо піти (*плаче*), ну, він не чув мене. Він мене просто не чув [...]. Я йому казала, що солдати, так треба, що треба перечекати, бо там стріляють. Він же чує, що бахає, воно ж літало... Кажу, що треба перечекати, і в нього не то як істеріка — не істеріка. Ну, як дитина. Як дитина, він плакав, істерів, психував, що не так, бо місця мало. [...].

К. А.: Скільки днів окупанти стояли в Ягідному?

Н.: Двадцять сім. З 3-го березня по 30-те березня.

К. А.: Тобто ви весь цей час тільки сиділи?

Н.: Сидячи. Ми сидячи. Там єдине ми потім, як сказати, там місцеві, як сказати, люди, ну, місцеві жителі, попросили, щоб діткам не в сидячому ж положенні, і там були лавки такі шкільні, як в школі лавки. Так от, моя дитина спала: дві лавки, двері зняли, оце такі двері зняли (*показує рукою*), поклали двері, і на цих дверях спала на одній половинці хлопчик 8 років чи 9, десь так, на іншій половинці — моя дитинка 3 з половиною, а на тій — дівчинка 2 роки.

К. А.: Тобто троє дітей на дверях спали. А ковдри чи щось подібне було?

Н.: Оце люди хто з дому що взяв. Оце все, що і було, більш нічого. Ковдри, я ж не місцева, це що мама місцева, так якесь одіяло взяла, так поклала на всіх діток. Ми так поклали.

К. А.: Якою мовою ви спілкувалися з окупантами?

Н.: Я взагалі з ними не спілкувалась, а місцеві жителі спілкувались, на Ягодному спілкуються як на суржик, і не російська, і не...

К. А.: Як окупанти ставилися до людей?

Н.: Вони спочатку прийшли, знаєте як: «Ми не бажаємо зла, ми прийшли вас захищати. Ми прийшли вас захищати від бандерівців». Наші місцеві казали: «Так які бандерівці?! Ми всі українці. Від кого?!». Тобто не борзели, но спокійно говорили, що нас не обіжають, що ми живемо, все гарно, все добре. Да, можливо, хотілось би краще там, ну, наприклад, в тому випадку, ви знаєте, але за те дякуємо, нам не треба допомоги, все нас влаштовує [...]. Коли летіло: «От погляньте, це ж по вам стріляють ваші, це ж не ми. От бачите, це не ми, ми прийшли вас спасать». А потім, коли десь там вже тиждень, і вони спочатку давали нам оці сухпайки, ділили, ми ділили, зрозуміло, не на кожну людину, на нашу сім'ю, оцих 9 чоловік, ми ділили. На день на одного чоловіка у них розраховано, вони дали, наприклад, два сухпайка. Небагато. Щось дали. Але ми вже зараз зрозуміли, чому дали. Вони дали сухпайки, які в них були. Вони забирали у людей в холодильниках. У людей там в селі у любого м'ясо, птиця якась, риба. Тому вони їли те, а ці сухпайки, типу: «Дивіться, ми ж вам допогаєм».

К. А.: А що було в тих сухпайках?

Н.: В сухпайках (*замислилась*) що було? Отаке, що я пам'ятаю: гречка якась була з м'ясом, паштет, галетне печен'є, чай був бадрящий мо якийсь пакетик, і кофе, суха салфетка, ой, ні, волога серветка була. Ну, от шоколадка якась їхня була, повидло якесь було, оці таблетки — спирт сухий, що розігрівати, такі пластини металічні, щоб ставити, розігрівати. Гречка чи овочі були. Ну, таке. Зрозуміло, що коли нема чого їсти, то, зрозуміло, що це краще, ніж нічого.

К. А.: Чи були випадки мародерства?

Н.: Ми ж не бачили, нас закрили. А потім вже, як виявилось, то да, коли ми навіть виходили в туалет, то там на танках, на бетеерах речі навантажені. Ми вже то зрозуміли. А місцеві ще були таке, що просилися: «Будь ласка!». Сходити додому, тому що лежача мама чи батько в когось там. То коли вона (жінка, яка мала лежачу матір — *К. А.*) приходила, то розказувала, що будинок весь перевернутий. Ну, тобто забрали все...

К. А.: Лежачих окупанти не чіпали?

Н.: Ні, не чіпали лежачих. Ну, все повибивато, вікна хвилею чи просто обстріляно. Були такі люди, що лежачі, я їх не знаю, але я просто чула, що були такі, що лежачі.

К. А.: Як окупанти реагували на рівень життя українського села?

Н.: [...] Вони були із здивуванням більш. Тому спочатку вони думали, що було то якась військове містечко, тому що дороги заасфальтовані, що газ проведений, майже в кожному приватному будинку є санвузол, ванна кімната, вода проведена в будинок. Тобто вони були здивовані, що чому ми жаліємся, якщо ми так гарно живем. А місцеві там, хто на кухні був, то казали, що ми не жаліємся, ми ж кажем, що все нас влаштує. Вони були здивовані, що ми так живемо. Здивування було, що село українське.

К. А.: Як місцеве населення називало окупантів?

Н.: А ви знаєте, якось і не чула я, як їх називали. Ніяк їх не називали. [...] «Рускіє», «рускіє» [...]. Напевно, в кожній людині був там, так як ми опинились в такій ситуації, в полоні, тому і говорити при них боялись. Між собою — «солдати російські», якось так. «Російські» більш.

К. А.: Де жили самі окупанти?

Н.: Самі — в будинках і погребях сиділи буряти, тувинці, тувинської зовнішності ці, а слов'янської зовнішності на другому поверху школи. Вони заколотили всі вікна собі там. Хто на другому поверсі, хто біля повкапував танки, під танками там. І за школою, за забором — ліс, і в лісі вони там поробили ці землянки там.

К. А.: А де вони техніку ставили?

Н.: Також все впритул біля школи, там, де ми вже були, люди зігнані. Вкопано було і в лісі. Но в лісі все накрите було. Вони маскували, щоб не видно було.

К. А.: Чи були якісь позначки на ворожій техніці?

Н.: Круглі білі [...]. Да, круг білий був. Можливо, там ще якась була техніка, ще якісь полосочки якісь були. Щось таке мені... Але я не буду стверджувати. Но круг тіки бачила білий.

К. А.: Чи були спроби святкувати дні народження в окупації?

Н.: Да, були дні народження. Було у дитинки. Біля нас була дитинка, рік 17-го чи 18-го березня виповнявся. Батьки казали, що ми не так планували один рік відсвяткувати, але так вийшло, що доля розпорядилася, що ми тут... І там багато, до речі, було... От біля нас у дитинки було чи 7 чи 8 років дівчинці. Також день народження. Ну, що, просто рідні поздравили, поцілували її і все. Ніякого — ні солодошів, ні поблажок, нічого, зрозуміло. Помирили люди в нас, багато померло людей похилого віку. Більше десяти людей, це точно. Можливо, місцеві скажуть по прізвищам, так буде більше. Знаю, що більше десяти померло, так люди спочатку похилого віку, бо була темрява і постійно сидячий спосіб, багато людей. Якийсь такий хаос, все це там стріляють, ми чуєм, все це падає, і люди починали десь день на п'ятий-сьомий втрачати розум. Ну, як втрачати розум, в якому сенсі, — людина похилого віку, наприклад, могла говорити там серед ночі, хто в черзі за хлібом, там, чи закрийте погріб, відкрийте погріб, що достати з погреба... Ну, от такі речі, які з реальністю трошки не співпадають...

І десь потім дня через три людина ця помирала. В середньому я так говорю. Сидить бабуся, ми думаєм, спить, бачим, що вже не шевелиться, а виявляється, вона вже як пів дня як померла. І дітки тут поруч. Мене, наприклад, дитина питала. Ми ж знали, як бабушку Полю звать. «Мам, куди бабушка Поля пішла?». Кажу: «Додому пішла». Більше десяти так винесли...

К. А.: Тобто померлих дозволяли виносити?

Н.: Так, дозволяли винести. Казали, що людина вмерла, так винести її, вона тут — дихати нема чим, тут темно, вона ж мертва. Їх виносили. Спочатку складували. Там кочегарка така на території школи була. Вони там складували, складували... Уже 5—6 чоловік зібралось за цей період. То просили, щоб піти на кладовище. Виявили бажання там місцеві хлопці, які не побоялись. Пішли на кладовище. Я не знаю, скільки їх ця група була. Кажуть, що ми прийшли і почали тільки копати яму, виїжджає їхній бетеер і починає стріляти. І вони з цими мертвими людьми в ямки падали, але все одно одного ранило — хто копав. Їх так перший раз і не поховали. Покидали людей цих, бабусь і дідусів, у ямки ці, і вони, оці хлопці, що копали, тягнули цього раненого [...]. Попросили. У них там була медична частина для військових цих російських. У них такий примітивний... Ну, як «примітивний» — для нас примітивний, для них нормальні якісь ліки: стрептоцид, зеленка там, ще щось такого плану. Пострадянський такий елементарний набір був. Я знаю, вони ходили на перев'язку. Коли ходили, коли не ходили. І так люди лежали. А потім ще зібралось мертвих людей, ще поїхали ховати другий раз уже попросились.

К. А.: Тобто яма була відкрита?

Н.: Да, да. Вони лежали в тій відкритій ямці. І не знаю, через скільки, точно не буду казати, через тиждень, зібралось іще людей, померло. І тоді сказали: «Можна, будь ласка, хоть ті сховать?». Вони дозволили. І другий раз уже получилось їх заховати.

К. А.: Чи відрізнялося ставлення до місцевих жителів у бурятів та окупантів слов'янської зовнішності?

Н.: Да. Буряти були агресивні, якісь, наче ненависть така до нас, я не знаю... Злість, ненависть, начебто от відчуття, наче ми прийшли до них на землю, і їхніх рідних і близьких наші щось зробили. Така якась чи злоба за те, що ми так живем. От щось таке, холод такий в очах і злість.

К. А.: Скільки їм на вигляд було років?

Н.: Ну, десь, отак різні були. І двадцять. Від двадцяти і до сорока. [...]. Ну, оці, більш молоді, молоді буряти, тувинці, то вони з такою не як ненависть, а ще з якоюсь такою опаскою... Вони наче чогось боялись. Ну, як, не то щоб боялись, вони такі якісь трошки були... А оці, що постарше, в них лють така. Холод і лють в очах. А слов'янської зовнішності, вони, як сказати, вони різні були. Їхні офіцери так такі, видно, що з якоюсь такою закалкою, як сказати. Закалка пострадянська, як в кагебешників. А були такі хлопці, такі солдати ці, схоже на те, як срочники. Забрали із бідної сім'ї — надо служить. Ну, різні були.

К. А.: Яка у вас була ситуація з гігієною?

Н.: Гігієна майже була відсутня. Її не було. От уявляєте, 2 відра і 360 чоловік... І це все воно стояло не прикрите, нічого, ні вентиляції, нічого. [...] Помитися не було нічого. Єдине, що холодна вода, наприклад, хто в бутилку, хто як ішов в туалет, якщо хто встигав. Бо бувало таке: ти в туалеті, вибачаюся, а починається обстріл, і люди, бабусі тільки вспівали бігти. Бувало таке, що не сходили навіть.

К. А.: Що допомагало тримати психологічну рівновагу в підвалі?

Н.: Надія. Психологічно — от надія, що наші ЗСУ, наші Збройні Сили України, наші захисники, віра була, що вони визволять от-от. Якісь будуть переговори, що ми живем в дипломатичній країні, тобто в світі в XXI столітті, що от якесь вище командування якось домовиться. Про нас якось дізнаються, що у нас близько 60 дітей, жінки, ну, якось хоть якась надія, що якось все це вирішиться. Я трималась ще заради сина. Мій син бачив, що в перші дні у мене сльози, постійно були сльози. Дитина моя: «Мамо, ти плакаєш? А чого ти плачеш? Все буде хорошо, мам, не плакай». І я дивилась на нього, йому 3 з половиною роки, а мені 34, і він мене заспокоює... І я брала себе, як би мені не було... Я трималась, тому що він дивився на мене. І я бачу, починаю вже здаватися, в тому плані, що плакати, то бачу, що він більш такий тривожний ставав. Тому я брала себе в руки, трималась, щоб він тільки бачив, що я більш-менш там... То і він так загравався.

К. А.: Чи був у вас доступ до інформації зовні?

Н.: Нічого. З їхніх слів. У нас взагалі позабирали телефони, сказали, що якщо знайдуть телефони в когось, то вистроять нас і кожного третього розстріляють. Вони так і сказали. Інформації нічого ми не знали. З їхніх слів, що ми чули, що Харків взяли, Маріуполь взяли, що майже всі дороги України контролюються ними, Херсон, тобто схід, південь, Суми під їхнім контролем. Вони говорили. І у нас трошки, коли ми чули таке, то вже якась надія втрачалась може й дійсно... Ми були дезінформовані. Потім ми почали переживати, бо якось так, наприклад, двадцять днів — ні, а от два тижні, три тижні пройшло, і вони почали брати нас на список якийсь: прізвище, ім'я, по батькові. Сказав, якщо хтось вкаже неправильно своє прізвище, не впише себе в перелік, в список, то розстріляють. У мене була, я дуже хвилювалась, щоб не забрали дитину, не вивезли нас, не вивезли кудись як рабсилу чи кудись на Дальній їхній Восток. Тому що трохи історію читала, і тому це боялася найбільше за сина, дітей щоб не повивозили. Я вам хочу сказати, що, з однієї сторони, хорошо, що ми не знали інформацію, бо коли вже потім, коли вони відійшли, ми дізнались, що в Бучі там робили, що взагалі це і краще [...].

К. А.: Коли ви зрозуміли, що окупанти відійшли?

Н.: 30 березня близько 11-ї год. ранку вони нас закрили. Вони нас часто закривали, тому ми не придали цьому значення. І коли вони нас закрили, ми ще нічого не бачим, там темно. Ми чули тільки гул автомобілів, техніки, стріль-

ба, якась метушня. Ми тільки це чули. Ми почекали годину, три, чотири, ніхто не відкриває. Вже діти плачуть, діти голодні. Це отримується, вони не встигли нам, оцим людям, дати можливість зварити їсти. І одна людина, з місцевих хтось, я не пам'ятаю, хтось із них каже: «Я піду постукаю. Хоча б дозволили діткам, хоча б кип'ятка якогось. Хоть що-небудь». Тому що там були грудні немовлята. Щоб хоча б оці каші розбавити. І він каже, що відкрив оці двері, що спускатися, каже: «Німа нікого». Тобто відкрив, дивиться: скільки було техніки — жодної техніки. Він спустився, у нього такі очі, і у нас. Ми сидим як миші. Було десь 3—4 год. вечора. Десь даже так. І він каже: «Нема нікого».

Хто там був оце на кухні, усі залишились, вони пішли там, де вони на другому поверсі були, туди — там нема нікого. Жодних даже ні речей їхніх, нічого. Вони кажуть: «Сидіть, ми, значить, будем готувати їсти». Ми ще сутки сиділи [...]. Ті, що готували їсти, спустились в підвал. А на наступний день ми спали, тобто перша ніч, що нас не закрили, але ми боялися виходити [...]. А на наступний день трохи на кухню вийшли, трохи людей вийшло так на подвір'я. Ми боялися, що ці, слов'янської зовнішності, відійшли солдати, а в селі в погребях тувинці ці, вони в погребях, то вони дуже агресивні. І потім уже побачили, — я була в підвалі, тому не можу сказати, — начебто казали, що побачили, як дрон летить. І ті, хто був на кухні, простирадло там, тому що там був садочок, і на простирадло вони написали «SOS», чи що. І вже потім вони зайшли, наші... Ну й коли зайшли, так ми почали плакати, на коліна падали, обнімали їх (*плаче*). Ну, вже тоді ми зрозуміли, що вже немає тих... Ну і наші солдати, наші захисники, сказали, що жінок з дітьми обов'язково треба евакуювати, що не зрозуміло: відійшли — відійшли, а на скільки й куди?!... Ситуація така дуже незрозуміла. Тому сказали, на наступний день, завтра, сказали, прийдуть автобуси, і жінки з дітьми обов'язково, і похилого (віку — *К. А.*) люди — вже по бажанню. І нас вивезли тоді. 30-го, отримується, 30-го відійшли, а 31-го зайшли наші Збройні Сили. А 1-го числа нас уже, волонтери там приїхали, і волонтери, і медики, там приїхав відразу Червоний хрест, напевно, я не пам'ятаю, автомобіль такий був, тому що людей 27 днів в сидячий спосіб, особливо бабусь, то ноги сукровиця вже почала. Да... Надавали там медичну допомогу. У нас пішла вітрянка там, незрозумілі висипи на шкірі, вони такі надавали допомогу. Було таке, що їсти не було чого. Хліб у їх був, у цих солдатів російських, хліб такий, ну, як сказати, він уже такий цвілий був, з цвіллю такою, вони викинули його на смітник. Там смітник, де вони кидали, було. А наші люди, коли виходили в туалет, бачили той хліб, піднімали з землі, а вони фотографували, сміялись (*плаче*). Помню, хлопчик приніс хліб, а він весь в землі такий, каже: «На, Н., дитині обшкрябай». Бувало, у дитини моєї залишилось одне галетне печенье, ну, печенінка, і він там з'їв, і хоче ще, а я знаю, що вона у нас одна, а я не знаю, чи відкриють нас завтра, чи ні, щось (буде — *К. А.*) можливість приготувати чи ні, я кажу: «Це хай на завтра». І в нього, коли ми вже прийшли додому, тут їсть, а тоді каже: «Це хай на завтра». Я кажу: «Да їж, їж, можна їсти» (*плаче*). Ну, якось так... І то, що вони відійшли... Якщо б не відійшли, я не знаю, чим би це все закінчилось, які в них були плани...

Вони злилися, що вони не могли підійти ближче, я так зрозуміла, до Чернігова, що багато їхніх втрат, до речі, було. Їхні колони розбивали, вони на нас цю лють, що ми це все здаємо, спускали. Їхнього якогось одного (вбили — К. Л.), кажуть: «У вас хтось здає». «Як ми можемо здавати?». «Ніт, знали тільки ви, що колона поїхала». Вони звинувачували нас. Бачили, що люди, наприклад, от ми — в підвалі. А були такі люди, що, наприклад, хтось готував їсти, або в туалет виходив. То вони розказували, що вони бачили, що там з лісу два чоловіка якісь з мішками на головах. А як вияснялось, то люди, коли шли з інших сіл, то вони їх виводили на іншу половину школи, ми їх не бачили. Були допити, а потім ми тих людей не бачили. Потім, як вияснилось, там була якась братська могила, 17 чи скільки людей там, вони стріляли.

К. Л.: Це із сусідніх сіл?

Н.: Да, із сусідніх, ну, чи просто йшли. Казали, люди йшли з іншого села, не знаючи, що в Ягідному вони були, російські війська. Ну, хтось там, люди похилого віку чи так просто йшли, а вони думали, що це якась ДРГ-група, такого плану. Багато було, потім як вияснилось, растріляних, там якась братська могила була, но я вже не знаю, де це...

К. Л.: А серед місцевих колаборанти були?

Н.: Ой, я ж місцевих там не знаю, но вони, були питання, я наблюдала за ситуацією. Наприклад, була сім'я, яка прийшла, її привели вже в 20-х числах. То ми з 5 березня були, а їх привели десь в 20-х числах березня. І як привели, тому що їх на території подвір'я упав снаряд і поранив там одного, вбив людину. Тобто їх там було, до речі, багато людей, чоловік 11—12, що і з міста Чернігова приїхали. Що я ще так здивувалася, що нас під дулом автомата всіх збрали, а тут сім'ю чомусь не забрали тоді. Двадцять днів як-не-як була в себе дома, не в таких умовах. Ну, це питання, там вже будуть спілкуватися органи, Служба безпеки України, хай перевіряють цю інформацію. Була інформація [...], чула, що якісь є люди в селі, що залишились в селі і живуть в хаті. Поговарювали, що вони там чи горілку їм продають, чи гонять горілку цим бурятам. Я просто не знаю місцевих, не знаю прізвищ, но такі слухи були, я чула це. На скільки це правда, я не можу стверджувати.

К. Л.: Чи змінився ваш рівень патріотизму після окупації?

Н.: (замислилась) Мені кається, що не тільки патріотизм, а якась сила, натхнення, якась сила волі, сила свободи якоїсь, що ми дійсно сильна якась нація, що після цього всього пережитого, як сказати... Наприклад, селяни могли їм підіграти чи сказати, що, так, давайте співпрацювати. Але як би вони нас там не тримали, не принижували, зуби скріпили й сиділи. Тобто да, це патріотизм однозначно.

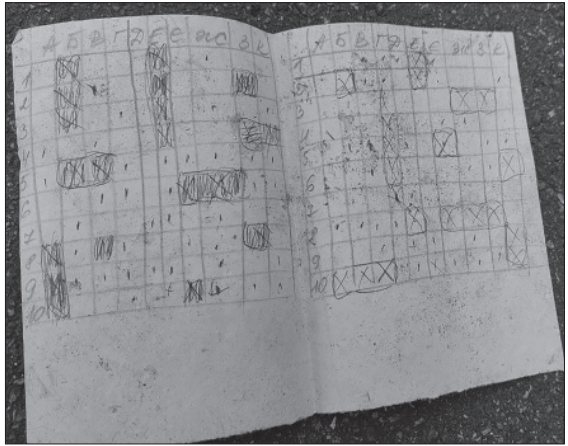
К. Л.: Як ви ставитеся до вислову: «Рускій ваєнний карабль, іді на...»?

Н.: Ми ж взагалі... Я ж не знала, що це таке. Нас закрили, не було ніякої інформації. А один їхній офіцер спустився і намагався якось спілкуватися, можливо, для якихось своїх цілей. То він розказував, що, каже: «От, смотрите,

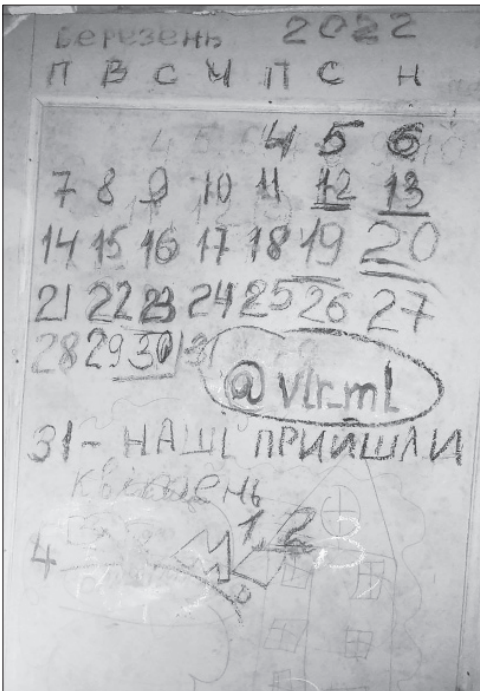

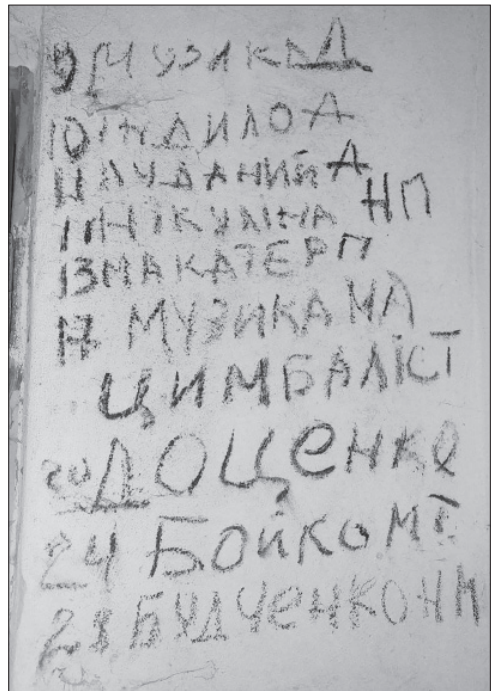
Вхід у підвал школи в с. Ягідне, де російські окупанти утримували 360 осіб. Червень 2022 р. Світлина з особистого архіву К. Литвин

Підвал школи в с. Ягідне. Дитяча гра «Морський бій», в яку грали діти під час окупації. Червень 2022 р. Світлина з особистого архіву К. Литвин

Календар окупації на дверях підвалу школи в с. Ягідне. Червень 2022 р. Світлина з особистого архіву К. Литвин

Списки померлих на стінах підвалу школи в с. Ягідне обабіч дверей-календаря. Червень 2022 р. Світлина з особистого архіву К. Литвин

от там Зміїний остров у вас, ви нам: “Рускій карабль, іді на...”, а ми взяли в плен ваших і отпустилі домой, ми ж хорошие». З його слів я зрозуміла, що на Зміїному острові якась битва була, що їхня сила була більша, взяли в полон наших полонених, і просто відпустили їх додому, хоча вони казали: «Рускій карабль...». Оце, що я знала. А потім я тепер уже зрозуміла, що це за ситуація...

К. Л.: Чи вживаєте ви в побуті фрази «Слава Україні!», «Все буде Україна»?

Н.: Да! «Все буде Україна!». В мене малеча, синочок, так він, ну, як, «Рускій карабль, іді на...» — то ні (не каже — *К. Л.*). Тобто він оце таке: «Слава Україні! Героям слава!». У нас це постійно, такі фрази, такі речення обов’язково в сім’ї. Зараз без цього, тобто, як без води.

К. Л.: Ви спілкувалися українською мовою в побуті?

Н.: Ніт, у нас завжди була російська мова, і воно зараз не так говорю чисто українською мовою. Мені дуже складно, але я розумію, що я хочу розмовляти, вона дійсно мелодійна, дійсно класна мова. Чому раніше ми не придавали цьому значення?! Ну, тому що ми живемо у вільній країні, тому да, якось так.

*Записано 7 червня 2022 р. у м. Чернігів
про події у с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.*

Респондентка 1988 р. н., має вищу освіту.

Шифр експедиції: ЕЗ/Чернігів-2022 (6—7 червня 2022 р.).

Записала та підготувала до друку К. Литвин

Надійшло / Received 30.05.2023

“JUST DON’T SHOOT MY SON”: THE OCCUPATION OF YAHIDNE VILLAGE, CHERNIHIV REGION — TESTIMONY FROM THE BASEMENT (march 3—30, 2022)

The purpose is to add to the source database eyewitness accounts of Russian war crimes in Ukraine regarding the occupation and mass abuse of the inhabitants of the village Yahidne of Chernihiv District and people who left Chernihiv in search of salvation from the war, in particular. After evacuating to Yahidne, the respondent, together with her three-year-old son, got into the school basement, where the occupiers kept 360 people at the same time for 27 days.

The main research method was interviewing the respondents using a pre-developed questionnaire, which made it possible to record not only the survival strategies of people during the occupation of the village but also the crimes committed by the Russian soldiers against the civilian population. **The scientific novelty** lies in the introduction of oral history stories about the conditions of the occupation of the Yahidne village, people sharing a closed basement room, violation of people’s rights regarding basic needs of sleep, food, fresh air, hygiene, and timely burial after death into scientific handling. **Conclusions.** The recorded evidence is an important part of the source base of the modern history of Ukraine, which covers the peculiarities of livelihood and everyday life of the civilian population of Chernihiv and the Chernihiv region. The collected materials can serve as an additional evidence base regarding the scale of crimes committed by the occupiers and be used during future trials of Russian war crimes.

Keywords: *Russia’s war against Ukraine, oral history, occupation, survival strategies, war everyday life, Chernihivshchyna (Chernihiv region), Yahidne village.*